

GÖTEBORGS UNIVERSITET

JMG, Institutionen för journalistik, medier och kommunikation

Elin Klemetz

Examensarbete i journalistik 22,5 hp, termin/år

Handledare: Maria Edström

När Sverige gjorde skillnad

INNEHÅLL:

Introduktion	Sid. 1
När Sverige gjorde skillnad. Reportage	Sid. 2-16
Ett nytt gammalt land. Krönika	Sid. 17
Metodrapport	Sid. 18
Inledning	Sid. 18
Bakgrund	Sid. 18
Metod och teori	Sid. 18
Syfte och frågeställningar	Sid. 19
Material och metodanvändning	Sid. 19
<i>Avgränsning och urval</i>	
<i>Intervjuerna</i>	
<i>Källkritik</i>	
<i>Etiska avväganden</i>	
<i>Form</i>	
Målgrupp	Sid. 23
Tillstånd och tack	Sid. 23
Källförteckning	Sid. 24

Introduktion

Mellan åren 1973 och 1994 delade svenska staten ut 2,5 miljarder svenska kronor till befrielsekampen i Sydafrika. Nästan 900 miljoner av dessa gick direkt till den svarta politiska organisationen ANC – African National Congress, som efter valet tog över makten i Sydafrika med Nelson Mandela i spetsen. En organisation som länge var terroriststämplad i stora delar av världen. Stödet hölls till allra största del hemligt fram till början av 90-talet.

Sveriges förhållande till ANC och befrielsekampen i Sydafrika var, enligt många samstämmiga röster och uppgifter, unik. Förutom det stora biståndet införde man som första land i västvärlden sanktioner för svenska företag i Sydafrika 1979.

Förvånansvärt få i de yngre generationerna, som jag själv är en del av, vet om det här. Och det saknas framförallt personliga berättelser om den här tiden. Bland eldsjälarna fanns de som med hela sitt liv gick med i kampen på andra sidan jorden. Med det här reportaget vill jag levandegöra deras historia, och därmed samtidigt belysa den större berättelsen.

Trevlig läsning!

/Elin Klemetz

**KÖP INTE
SYDAFRIKANSKA
VAROR**

ANC
...TNÄRER
MOT
...THEID

ORDA
...ergels Torg där demonst
...le Stenoh
...kuzi ANC
...SWAPO
...René, ISAK
...et

ANC
...ARSJUBILEUM 8 -

ANC
...T U
...RIKA

ritetsmöte 8 jan kl. 19.00 F

**VISÄL
SYDAFR**

När Sverige gjorde skillnad

Medelsvensson såg bojkottlapparna på Konsum, ANC-galan och Olof Palmes brandtal. Det fanns också svenskar som med livet som insats tog aktiv del i kampen. För Filter berättar två av dem för första gången sin historia.

Sommaren hade precis gått över i höst, och som Magnus Walan minns det var luften frisk och kall den där dagen 1978 då han hoppade på tåget från Uppsala till Stockholm för att äntligen få träffa en ANC-delegation.

Från Centralstationen traskade han över gatan och in genom Hotel Continentals dörrar. Oliver Tambo, ANC:s högste ledare sedan Nelson Mandela satts i fängelse, hade precis anlänt med några av sina närmaste män. Den terroriststämplade organisationen var förbjuden i hemlandet och misstänkliggjord i stora delar av västvärlden, men i Sverige fick de statsbidrag och hade sedan fyra år tillbaka ett internationellt kontor.

Magnus hörde talas om apartheid redan som liten på U-landsveckan i Betlehemskyrkan där hans familj var engagerad. Som 18-åring flyttade han till Uppsala och sveptes med i Afrikagrupperna, en solidaritetsrörelse som tog fart under 60-talets revolutionära anda. Nu var han 20 år, och på Världsdomsfestivalen på Kuba den sommaren var han med om att skapa en renodlad kampanjrörelse för Sydafrikas svarta: Isak, Isolera Sydafrikakommittén.

I Hotel Continentals lobby mötte Magnus några vänner från Afrikagrupperna. De traskade upp till ett litet mörkt hotellrum för att hälsa på gästerna. En av dem sög på en otänd pipa och efterlyste tobak av favoritmärket Kaapstad. Det blev en bra ursäkt att lämna hotellkorridorerna och komma ut i solskenet.

Magnus var nyfiken på de uppklädda männen, men kände sig ung och okunnig och höll sig lite i bakgrunden. Då kom mannen med pipan upp jämsides med honom och fattade på afrikanska mäns vis tag i hans hand. Han såg inte mycket äldre ut än Magnus själv; han var smal och klädd i mörkbrun tweedkostym. De gick ner mot Sergels torg, hand i hand, medan mannen berättade om ANC: hur rörelsen startade 1912 med protester mot att de vita tog jord från de svarta, och hur de numera tvingades verka underjordiskt från baser i grannländerna.

Magnus kände sig smått generad av att hålla en man i handen, men lyssnade nyfiket. Mannen med pipan hette Thabo Mbeki.

Parallellt med studierna i statsvetenskap och ett jobb som operationsfotograf på universitetssjukhuset i Uppsala jobbade Magnus för Isak, som nu representerade närmare åttio organisationer – allt från kyrkliga samfund till politiska partier. Målet var att få till en total Sydafrikabojkott. På FN:s rekommendationer exporterade Sverige inte vapen till landet, men för svenska industriföretag som Atlas Copco, Sandvik och SKF var inte minst den sydafrikanska gruvindustrin en stor och viktig kund. I de svenska mataffärerna fanns dessutom gott om sydafrikanska frukter och grönsaker i både färsk och konserverad form.

I Isaks mörka källare på Humlegårdsgatan 17 i Stockholm svarade Magnus Walan i telefon, tog emot besökare och klippte till rödsvarta klistermärken med texten: »Köp inte sydafrikanska varor!« Emellanåt tog han med sig några paket själv, smög in på Ica i Uppsala och klistrade fast märkena på apelsinlådor och Del Monte-konserver.

Samtidigt hjälpte han till på det svenska ANC-kontoret på Gamla Brogatan – en vindsvåning på tre rum med lågt i tak och vitmålade väggar fyllda med ANC-flaggor och kampanjplanscher. När ANC:are kom på besök agerade Magnus chaufför och körde runt dem till mötesplatser och hotell i kontorets ljusblåa Volvo. Bilen gick att starta på avstånd med en fjärrkontroll för att avslöja eventuella bomber kopplade till motorn. På kvällarna hände det att han satt ner med gästerna i lobbyn på hotellet, drack whisky och småpratade.

Försommaren 1984 delade tidningen Arbetet ut sitt Låt Leva-pris till den sydafrikanska organisationen United Democratic Front, och de båda ledarna Murphy Morobe och Cassim Saloojee kom till Stockholm för att hämta priset. Efter en presskonferens i Folkets Hus gav de Magnus ett erbjudande:

»Kommer du till Sydafrika så ska vi ta hand om dig. Du skulle kunna göra mycket nytta.«

Bristen på o censurerad information i Sydafrika var stor och den som ertappades med att främja de svartas frihetskamp riskerade tortyr och långa fängelsestraff. Stora delar av ANC hade fängslats eller gått i exil, och få svarta kunde överhuvudtaget röra sig fritt inom landet. En västerländsk, vit informationskurir skulle komma väl till pass – såväl inom som över Sydafrikas gränser.

Vid det här laget kände ANC till Magnus väl, och visste att de kunde lite på honom. Han var ung och hade inga barn, men var tillräckligt gammal för att ta ansvar för sig själv. Han saknade dessutom tunga ekonomiska ansvar – Uppsalaetten med dess i trappuppgången kostade 187 kronor i månaden.

»Det här kommer jag aldrig att våga«, var Magnus första tanke. Ändå kunde han inte släppa den. Ju mer han tänkte på förslaget, desto mer lockande lät det. Till slut bestämde han sig.

En vinterdag i slutet av 1984 stod Magnus Walan på Arlanda flygplats med en sliten svart axelremsväska som enda packning. I den låg några klädomyten, en necessär, en Minoltakamera, en Sonybandspelare, en packe kassettband och en liten beige adressbok med krypterat innehåll, ifall boken skulle hamna i fel händer. Flygbiljetten i hans hand bar Balkan Airlines grönröda logga – det var den billigaste han kunde hitta. Med en kittlande nervositet i magen klev han på flyget och såg snart Sverige krympa under sig.

Efter byten i Köpenhamn, Östtyskland och Bulgarien – där han tillbringade en natt på ett obekvämt marmorgolv – fortsatte resan via Malta, Lagos och Harare, för att slutligen nå Johannesburg. Det var söndag och staden var spöklikt folktom när Magnus klev av flygbussen.

Det sydafrikanska kyrkorådets kontor låg i ett äldre sexvåningshus i centrala Johannesburg, i samma lokaler som UDF hade sitt högkvarter. Där togs han emot av David Webster, en lågmäld, vit professor som var aktiv i Föräldrakommittén för fängslade barn. Webster flyttade in till sin flickvän

HJÄLPREDA. Magnus var chaufför men utförde också små ärenden åt ANC när de kom på besök – som gången då han blev skickad med limousin för att köpa åtta stora resväskor. Här med Oliver Tambo i Stockholm.

Maggie, och lät Magnus ta över hans hem i den ruffiga stadsdelen Cyrildene. Lägenheten bestod av ett rum med en säng, ett litet kylskåp och en kokplatta.

När Magnus gick ner till kvartersbutiken bestod utbudet av varma mackor, *samosas* – trekantiga smördegs-knyten med olika fyllningar – Coca-cola,

öl och sprit. Lyckligtvis behövde han inte tillbringa särskilt mycket tid på sitt rum: efter några kvällar blev han bjuden på grillfest, och snart började han hänga på jazzklubbar med David och Maggie.

Inom kort lärde han sig säkerhetsrutinerna. För att kontakta en tidigare okänd person behövdes alltid en mellanhand – en välkänd person som kunde introducera den andre och garantera att det var någon att lita på. Skulle han prata om något som var det minsta känsligt fick han aldrig använda telefon, och inte prata inomhus.

David Webster och andra på kyrkorådet introducerade Magnus Walan för viktiga ledare inom motståndet och gav honom inblick i det som pågick under ytan. Han fick träffa människor vid en refug nära en motorväg, i bilar, på bakgårdar. Han flyttade runt bland olika personer i motståndet – alla var ivriga att höra vad som hände internationellt i antiapartheidrörelsen. Han fick följa med på en rättegång där hans nyfunna vänner stod åtalade för att ha varit drivande i en gruvarbetarstrejk, och hamnade längst fram i rättssalen eftersom han misstogs för en advokat. Han smugglades in under en presenning på ett lastbilsflak till gruvarbetarområdet utanför Johannesburg för att besöka människens »compounds«, enkla bostäder där arbetarna tvingades bo utan sina familjer.

Där kunde Magnus Walan utföra sitt andra, mer »officiella«, uppdrag – att dokumentera levnadsförhållandena för den svarta befolkningen, och via Isak sprida informationen till engagerade människor i Sverige och resten av världen. För säkerhets skull inleddes varje intervju med tre minuter Rolling Stones, och inga namn nämndes.

Han fick göra allt längre utflykter. En dag färdades han 35 mil ner mot östkusten tillsammans med en nunna och två medlemmar ur kyrkorådet. När mörkret lagt sig stannade de till vid sidan av vägen för att vila.

Magnus kurade ihop sig under en filt för att försöka sova lite innan minibussen rullade vidare. Han vaknade med ett ryck av att något bankades mot fönsterrutorna. När han öppnade ögonen bländades han av det skarpa ljuset från ficklampor som dansade runt i bussen. Utanför stod tungt beväpnade, civilklädda poliser som skrek på afrikaans: »Kom ut! Fram med passen!«

Livrädd och yrvaken klev Magnus ut ur bussen. Poliserna hajade till när de såg honom – vad gjorde en vit utlänning här? Sedan skrek de åt alla att packa upp sina väskor. Snart var alla inspekterade utom en. Polisen beordrade nunnan att öppna sin väska, men hon vägrade. Magnus såg hur kvinnan rätade på ryggen: »Du får öppna den själv.«

Polisen slet upp väskan och hans ögon fastnade ett ögonblick vid det som låg överst: en BH och ett par trosor. »Din snuskhummer!« skrek nunnan. »Ska du pilla i mina underkläder?«

Polisen blev ställd. Smått generad räckte han väskan till nunnan som fick stänga den själv. Alla togs med till polisstationen, där poliserna fortsatte att skrika, hota och trakassera. Magnus blev tillsagd att sätta sig på en träbänk i korridoren – som vit och utlänning gick de inte lika hårt åt honom. Han stirrade in i den gulfärgade väggen och åt ett äpple medan de höga rösterna från förhørsrummet ekade ut i korridoren.

När de återvänt till minibussen andades nunnan

FAMILJFÖRBUD. Gruvarbetarnas levnadsvillkor gav upphov till stora protester. I mitten av 80-talet blev fackföreningsrörelsen en av de drivande i antiapartheidpolitiken, bredvid ANC.

MILITANT. Winnie Mandela ville se sanktioner: »We don't want your bloody money! We don't have to have golden chains – we want our freedom.«

»Under ett lager kläder låg en bunt ANC-flygblad. Hade de blivit upptäckta skulle hon – och kanske också de andra – ha dömts till flera års fängelse.«

ut och öppnade sin väska. Under ett lager kläder låg en bunt ANC-flygblad. Hade de blivit upptäckta skulle hon – och kanske också de andra – ha dömts till flera års fängelse.

När minibussen till slut nådde sitt mål var vägen blockerad av ett pansarfordon. En grupp militärer kom fram för att se vilka de var. Magnus medpassagerare diskuterade med dem utanför minibussen, varpå pansarfordonet rullade bort så att de kunde komma förbi. Han förstod ingenting. De var vid en av Sydafrikas många trånga kåkstäder utan el och vatten, dit apartheidregimen tvångsförflyttat miljontals människor som fått sina hus bulldozerade och sedan hivats upp på lastbilsflak. Ekvuvugeni var inget staten var sugen på att visa upp. Hur kunde de få fritt fram?

»Vi sade att du är en svensk katolsk fader, och att du är här för att besöka den katolska missionsstationen«, förklarade en av medpassagerarna. »Så nu måste du upp och välsigna administrationen.«

Förvirrad granskade Magnus Walan sina kläder – de katolska fäder han stött på gick inte omkring och välsignade folk i en sliten t-shirt och gym-pabrallor. Efter att ha frågat runt bland plåtskjulen fick han tag på en alldeles för stor kavaj, ett par illasittande byxor och bruna skor. Magnus övade in det katolska korstecknet, och medan de andra levererade flygbladen åkte han upp till KwaZulu-administrationsens representant och välsignade honom.

Efter knappt två månader i Sydafrika reste Magnus Walan hem till Sverige. Redan efter några dagar i Uppsala saknade han smaken av *samosas*. Magnus kände att fler än de som var engagerade inom antiapartheidrörelsen borde få veta vad som hände i Sydafrika – de traditionella medierna blev inte insläppta, eller så delgavs de bara regimens friserade verklighetsbeskrivning. Magnus gick upp till Aftonbladets kontor. Efter att ha lyssnat på honom ett tag utbrast tidningens världsreporter Staffan Heimerson: »Men, faaan, det här måste du ju skriva ner!«

Utan att veta hur han skulle bära sig åt blev Magnus tillsagd att sätta sig på en stol på

redaktionen och skriva. Nästa dag, den 19 februari, hade han en helsida i Aftonbladet utan signatur. En intervju han gjort med Winnie Mandela, som var satt i en sorts husarrest, sändes i programmet Kanalen i P1.

Den första resan till Sydafrika hade fångat Magnus totalt. Sydafrikanernas passion för en förändring hade blivit hans egen. Han kände sig tvungen att åka tillbaka. För pengar han tjänade på att skriva artiklar och föreläsa på skolor och bibliotek köpte han en ny Balkan Airlinesbiljett till Johannesburg.

Snart skulle han återigen hamna i sydafrikansk arrest – den här gången ensam.

Samtidigt som enstaka eldsjälur engagerade sig för befrielsekampen agerade även det officiella Sverige. Trots protester från näringslivet antog riksdagen en lag som förbjöd svenska nyinvesteringar i Sydafrika. Isak krävde en mer omfattande bojkott. Vad varken de eller särskilt många andra svenskar visste var att regeringen bedrev ett slags dubbelspel: i hemlighet stöttade man sedan länge ANC och befrielse-rörelsen.

Eftersom ANC till viss del levde i exil tog de emot pengar från de svenska ambassaderna i grannländer som Tanzania, Zambia och Lesotho. Sverige förmedlade också pengar mitt inne i landet, bland annat under den internationella studentorganisationen IUEF:s täckmantel. I början av 80-talet kom det fram att den sydafrikanska säkerhetspolisen infiltrerat organisationen. Craig Williamsson, en av de ledande inom IUEF, avslöjades som sydafrikansk agent.

Samtidigt bestämde regeringen Palme att de skulle utöka biståndet till Sydafrika. UD behövde en orädd och skicklig person som kunde bygga upp ett nytt bidragssystem från grunden. De kontaktade Birgitta Karlström Dorph på den svenska ambassaden i Kenya, som tidigare varit en svensk representant i Idi Amins Uganda och som under stor dramatik hade hjälpt Haile Selassies barnbarnsbarn att fly undan den etiopiske diktatorn Mengistu Haile Mariam.

1982 flyttade Birgitta till den svenska legationen i Pretoria; på grund av Sveriges spända relation till Sydafrika var den inte uppgraderad till ambassad. Legationens uppgift utåt var att företräda den svenska regeringen gentemot den sydafrikanska, samtidigt som den skulle bygga upp ett bistånd som verkade emot den sydafrikanska regeringen. Medan Birgittas chef skötte kontakterna med det vita Sydafrika var hennes arbete helt viktigt åt de svartas situation.

Birgitta Karlström Dorph fick ett rum med utsikt över bergen. För att skapa det kontaktnät hon behövde såg hon till att få en chaufför, en bil och en sekreterare. Varje morgon gick hon igenom dagens program med sin sekreterare och chauffören Elias, men exakta adresser och namnen på dem hon skulle träffa höll hon för sig själv – det var bäst att så få som möjligt visste. När de sedan gav sig av i legationens gula Volvo hoppade Elias av vid något shoppingcenter, medan Birgitta fortsatte den sista biten själv.

Hennes viktigaste kontakt hette Beyers Naudé. Han var en vit präst med bakåtkammat hår och stor utstrålning som i ungdomen stöttade det styrande National Party, men som bytte sida efter massakern i Sharpeville 1960 då 69 demonstranter sköts ihjäl av polisen. Den sydafrikanska polisen höll honom i en form av husarrest som innebar att han bara fick träffa en person åt gången.

Beyers Naudé gav Birgitta förslag på personer att söka upp, organisationer att stödja, förklarade hur motståndet inne i landet fungerade, vilka hon kunde lita på och inte. Med jämna mellanrum åkte Birgitta hem till honom med en påse bullar. De kokade alltid te och satte sig sedan på baksidan av huset intill en liten pool, en bit från eventuella avlyssningsmikrofoner. Sedan hade de en timme på sig att prata.

På Beyers rekommendationer åkte Birgitta runt till kåkstäderna utanför Pretoria och Johannesburg, och ut på landsbygden. Hon byggde upp ett stort kontaktnät till organisationer hon tyckte att den svenska staten borde stödja: UDF, rättshjälpsorganisationer, ungdomsorganisationer, kvinnoorganisationer, tidningar, undervisningsprojekt,

fackföreningar. Ibland kontaktade hon människor på vinst eller förlust, som Max Coleman, en man Birgitta såg i tidningen där han stod med en protestskylt utanför säkerhetspolisens förhørslokal i Johannesburg. Hon letade reda på hans adress och åkte till hans kamerafirma i Johannesburg. Snart stöttade Sida de organisationer han var involverad i.

Ibland lärde Birgitta känna någon som hon instinktivt tyckte borde ha en viktig funktion i sitt område. Mot alla regler sade hon då: »Om du får pengar, skulle du kunna starta en organisation här?«

Birgitta arbetade utifrån en skala – från de mer okontroversiella bidragstagarna till de kontroversiella. Stödet till mer »oförargliga« verksamheter som kyrkor och konstcenter fungerade som täckmantel åt ljuskänslig verksamhet, som personliga stipendier till viktiga motståndsledare. Stipendierna sattes varje månad in på bankkonton som växlade från gång till gång för att undvika att upptäckas.

Efter att en organisation skrivit en ansökan om bidrag, skickade Birgitta den till Sida. De talade i sin tur med en »kanal«, till exempel Centerpartiets ungdomsförbund, som skickade en ansökan om pengar. Sida betalade ut dem till ungdomsförbundet, som därefter överförde stödet till den sydafrikanska mottagaren. Pengarna gick på hemliga vägar in i landet – ibland med hjälp av vita, sydafrikanska banktjänstemän.

Efter en semester på gården Gåsavinge på Bjärehalvön i Skåne återvände Birgitta Karlström Dorph och hennes familj till Pretoria. Redan när de låste upp dörren till det stora huset i Waterkloof märkte de att något inte var som det skulle. Någon hade varit där.

När Birgitta gick in i sovrummet låg täcken och kuddar slarvigt i sängen. Hennes hårtork var inkopplad och täckt av fingeravtryck. En titt i garderoben avslöjade att någon hade stulit hennes svarta sammetsdräkt och maken Bills enda snygga kostym. Inget annat saknades. De ovälkomna besökarna kunde lika gärna ha lämnat en lapp på golvet: »Vi vet var ni bor.«

»Plötsligt kände han något i nacken: pipan till ett grovkalibrigt gevär. Samtidigt började de skrika på halvdålig engelska: »Visste du inte att det var fotoförbud?«

Det hela var obehagligt. Birgitta ville ju hålla familjen utanför. Bill jobbade på ett sjukhus för svarta i Pretoria, de fyra barnen hade sin skola och ingen visste egentligen vad hennes jobb gick ut på. Vad betydde det här? Skulle de göra dem illa? Nej, det skulle de aldrig våga.

Men de kunde slänga ut henne ur landet enbart genom att fylla i ett papper. Det visste hon.

En sommardag 1985 satt Magnus Walan i ett litet rött torp utanför Alsike när telefonen ringde. Mikael Wiehe hade hört att Magnus hade koll på ANC, och bad honom skriva en informationstext om situationen i Sydafrika. Den skickades sedan ut till några av landets mest populära artister.

Mikael Wiehe fick idén till en stödgalan för ANC när han såg Live Aid-galan på TV. En gala i Sverige skulle uppmärksamma landets befolkning på situationen i Sydafrika, och samtidigt dra in pengar till ANC.

Den svenska artisteliten hörsammade hans vädjan. Andra var mer kritiska. Expressen publicerade på nyhetsplats en artikel som varnade för att »pengarna från galan kan gå till finansieringen av vapen i ett blodigt inbördeskrig«.

Några dagar senare svarade ANC med ett öppet brev: »Att kalla vår kamp »inbördeskrig« antyder att svart skulle stå mot vit. Det är en farlig felsyn som luktar rasism. Människor av alla färger deltar i kampen mot apartheid [...] ANC köper aldrig vapen. Vi får dem från regeringar och länder som håller rätten för de förtryckta och exploaterade att försvara sig som självklar. Det ligger ingen dygd i att möta en välkänd mördare med tomma händer.«

Den 29 november 1985 satt Magnus på läktaren i ett förväntansfullt Scandinavium. Scenväggen var draperad med stora tygstycken i grönt, gult och svart. Ljuset föll över sju finklädda sydafrikaner på scenen. Vibrerande trestämmiga röster började eka i den fullproppade arenan: »When our freedom we have won, we shall thank you, we shall love you, for the things you've done for us.«

En av kvinnorna i kören började klappa i takt, och snart följde alla 20 000 åskådare i arenan hennes exempel.

De svenska stjärnorna avlöste varandra på scenen: Eva Dahlgren i vitblekt hockeyfrisyr och skinnpolo, Jerry Williams i tajta jeans och nyfönat hår, Py Bäckman i paljett-tunika, Tomas Ledin i en två storlekar för stor uppkavlad kavaj. Sven Wollter berättade en historia om »en dansk neger i

FOLKFRONT. En av alla kampanjer och aktioner riktades mot Shell, som försåg Sydafrika med olja. Isak klippte sina bensinkort, men blev tvungna att ta avstånd från aktioner efter att militanta grupper slagit sönder Shellmackar och hållt socker i bensinen.

Stockholm« och Tommy Körberg sjöng *Som en bro över mörka vatten* i ljuset av blå spotlights. Efter att Björn Afzelius och Mikael Wiehe sjungit »det finns en ström i tidens hav, med en mäktig smak av salt«, äntrade statsminister Olof Palme scenen under stort jubel.

Som en av de första i Sverige protesterade han mot apartheidregimen genom att lämna blod och skänka pengarna till befrielsekampen på 50-talet. Många var övertygade om att det var Palmes förtjänst att Sverige stöttade ANC på ett sätt som få andra västländer gjorde.

Nu berättade han från scenen att regeringen blivit så inspirerad av galan att man bestämt sig för att skänka fem miljoner extra till ANC. Palme knöt sin näve och slog i luften när han deklarerade: »Vi har ett gemensamt ansvar, och vi kan tillsammans säga: Frihet åt Nelson Mandela! Upphäv undantagstillståndet! Avskaffa apartheid! Ge frihet åt Afrika!«

Galan avslutades med att alla artister gemensamt äntrade scenen för att framföra två upptempolåtar. Scenen gungade av allas dansande och hoppande, saxofonerna gnistrade och i refrängen skanderade alla med händerna knutna i luften: »Berg är till för att flyttas!«

Magnus kände att något stort hade hänt. Det här var inte bara ett vänsterarrangemang, här fanns en bred upplutning som inte hade synts tidigare.

I januari 1986 förbjöd Sverige införseln av

ÖVERMAKT. Sydafrikansk soldat i centrala Johannesburg.

ATTACKERAD. Ärret kommer från ett överfall av Inkathakrigare, beväpnade med machete och tillspetsade armeringsjärn.

sydafrikanska jordbruksvaror. Lagen motiverades med de argument Isak hävdade under alla år av kampanjer och bojkotter – att det inte går att hänvisa till frihandelsavtal om produkter blir till under slavliknande förhållanden.

Månaden därpå talade Olof Palme på den svenska Folkriksdagen mot apartheid, som samlade sjuhundra nationella och lokala organisationer med sammanlagt över tusen delegater. Skolbarn sjöng med tulpaner i händerna, Oliver Tambo var på plats och man uppmanade FN:s säkerhetsråd och världens regeringar att införa heltäckande, bindande sanktioner mot Sydafrika.

En vecka senare vaknade Magnus av att den svenska prästen Per Svensson kom in och väckte honom i våningssängen på Lutheran Center i Kapstaden.

»Har du hört?«

»Nej, vadå?«

»Olof Palme är död.«

Magnus trodde att han skämtade, och påpekade det olämpliga i att präster ljög.

Sedan förstod han att prästen talade sanning.

» En person på baksidan letar efter dig. Han ser lite skum ut ...«

Föreståndarinnan för vandrarhemmet där Magnus bodde stod i dörröppningen till hans rum. Magnus gick ut ur den stora tegelbyggnaden i utkanten av ett industriområde i Kapstaden, och såg en man som väntade vid stängslet. Han var som tagen ur en amerikansk deckare: klädd i en stor trenchcoat och med en slokhatt som skuggade ansiktet.

Magnus närmade sig försiktigt, och när han

var alldeles intill stängslet kände han igen Trevor Manuel – en av de högsta ledarna i UDF. Magnus bjöd med honom in till ett litet rum bakom köket. Under kappan och hatten var Trevor smal och tård, och ständigt på sin vakt. Magnus visste att han var eftersökt av polisen och hade skäl att frukta för sitt liv – mordförsök på mäktiga apartheidmotståndare inträffade med jämna mellanrum.

Trevor ville veta vad som hände i omvärlden: Hur organiserade de sig i Sverige? Magnus berättade om Operation dagsverke – hur 250 000 svenska skolbarn hade tvättat bilar, klätt ut sig till clowner och spelat musik för att dra in sammanlagt 8,5 miljoner kronor till ANC:s skola för sydafrikanska flyktingungdomar i Tanzania. Trevors ansikte sprack upp i ett leende. Sedan frågade han om sanktionsdebatten: Var det på väg att hända något? Var Reagan och Thatcher fortfarande lika kallsinniga till ANC?

På något sätt hade högt uppsatta ledare inom motståndet koll på var Magnus befann sig – hur visste han inte. De dök bara upp, och ville ha information om det internationella läget eller ta del av hans intervjuer med andra viktiga personer. Ibland behövde de hjälp med transporter. Magnus hyrde bil och körde såväl människor som förbjudet ANC-material.

Han förmedlade också viktiga dokument mellan ANC-personer, eller mellan fackorganisationen Cosatu och ANC. Det kunde handla om kampanjstrategier, som hur man skulle organisera den internationella kampanjen mot Shell. Andra gånger smugglade han mer personliga hälsningar, som de brev han plockade upp på rättgångar för att vidarebefordra till de åtalades familjer.

Dokumenten gömde han bland tidningar och andra papper.

Ibland handlade det om muntliga meddelanden. På en av Cosatus första kongresser framförde han en hälsning från Thabo Mbeki till kongressdeltagarna.

Sydafrika blev situationen allt mer kaotisk.

Upploppen och protesterna avlöste varandra och regeringen svarade med att införa undantagstillstånd och rulla in med pansarfordon i kåkstäderna. Flera gånger i månaden utbröt våldsamma sammandrabbningar som ledde till nya dödsoffer, som i sin tur provocerade fram nya protester.

Inför omvärldens sanktionshot intensifierade den sydafrikanska regimen samarbetet med zulu-rörelsen Inkatha, som dök upp i kåkstäderna och högg ihjäl strategiskt utpekade fiender. Våldspiralen var snart bortom all kontroll.

När en säkerhetsvakt i februari 1986 sköt ihjäl en skolpojke på ett shoppingcenter utanför Johannesburg samlades tusentals människor på begravningsplatsen. Polisen drabbade samman med upprörda ungdomar och på sex dygn dödades minst 27 människor i den svarta förorten Alexandra.

När striderna blåst över satt Magnus i sin hyrbil utanför Alexandra och försökte övertyga poliserna om att släppa in honom.

»Är du inte klok?« sade en polis. »De kommer att skära huvudet av dig!«

Att dyka upp som vit man bland dem som blivit mördade på grund av sin hudfärg verkade inte som en jättebra idé. Men Magnus stod på sig. Till slut blev han insläppt.

I bilen satt även några av Magnus vänner – ungdomsledare från motståndet, och när de kom fram var tiotusentals personer samlade på en stor, grusbelagd idrottsplan. Där låg ett tjugotal kistor som var täckta av tygstycken i ANC:s bannlysta färger. Han såg knappt en vit människa och började fundera på om poliserna kanske haft rätt.

Folksamlingen stämde upp i militanta sånger, människor dansade. Höga ANC-ledare höll tal, och försvann snart iväg lika spårlöst som de hade dykt upp. Solen stekte från en klarblå himmel. När Magnus började gå runt och hälsa på folk märkte han att han blev mottagen som en hedersgäst. Mödrarna som just fått sina

barn ihjälskjutna av vita soldater hälsade varmt på honom. Han hade svårt att hålla tårarna tillbaka.

Vid vägsparren ut ur Alexandra såg Magnus hur bilen framför honom blev ordentligt genomsökt. Han stoppade snabbt ner sin kamera i kalsongerna och rullade upp fotofilmen under strumporna. När polisen gick igenom hans väska upptäckte de ett par filmrullar som han glömt att gömma. Poliserna tog med honom till närmaste polisstation, och satte honom på en hård stol i ett förhörssrum.

En polis satt framför honom, ett par stod bakom. Plötsligt kände han något i nacken: pipan till ett grovkalibrigt gevär. Samtidigt började de skrika på halvdålig engelska: »Visste du inte att det var fotoförbud?« »Vad gör du här?« »Vilka är du här med?« »Varför åker du på turistvisum?«

Magnus kände hur geväret tryckte i nacken och blev mer och mer bortkopplad av chocken. Han försökte spela dum turist. Tankarna rasade genom hans huvud – han visste vad poliserna var kapabla till, de var personer som sköt ihjäl obehäpnade barn. Rädslan kröp genom kroppen, samtidigt som han försökte tänka rationellt: han var vit, han var utlänning, han hade pengar. Det skulle bli ett helvete för polisen om de gjorde honom illa. Ändå visste han att personer med liknande bakgrund åkt in i fängelse.

Efter flera timmar lät de honom gå. Skakande och svettig stapplade han ut och upptäckte till sin stora lättnad att hans vänner satt troget kvar och väntade i bilen. Helt slut efter de senaste timmarna hade han ändå en sak att vara stolt över: filmerna i hans strumpor låg fortfarande kvar.

Ännu än gång kunde han vittna om en händelse som omvärlden annars hade saknat insyn i.

VÅLDSAM SORG. Flera av dödsckjutningarna skedde i samband med begravningsceremonier. Ett år före Alexandras öppnande poliseld under en procession i Uitenhage. Ett tjugotal människor dog.

LIVRÄDDA. ANC:s representant Lindiwe Mabuza sade i DN att de blivit hotade ett flertal gånger tiden före explosionen. En frisör berättade att »hela huset skakade. När jag stack ut näsan såg jag porten bokstavligen blåsas ut från sina fästen.«

Det internationella apartheidmotståndet blev allt mer besvärande för den sydafrikanska regeringen. På ledarsidorna i den sydafrikanska tidningen *The Citizen* bad de Sverige att »dra åt helvete« och sluta lägga näsan i blöt.

När Magnus kom hem till Uppsala en eftermiddag i maj upptäckte han att någon hade krossat två rutor på den brandgula Opel som han ärvt av sin morfar. Han granskade den närmare och såg två stora stenumblingar bland glassplittret i sätena. När han sedan läste upp dörren till lägenheten låg ett litet kuvert på hallmattan. Magnus sprättade upp det och kände hur hjärtat bultade när han läste budskapet som stod skrivet med små, maskinskrivna bokstäver: »Ett brinnande bildäck ska läggas kring dina axlar.« Brevet var undertecknat av en svensk högerextrem grupp.

Magnus fylldes av obehag. Att döda någon genom att tända eld på ett bensinfyllt bildäck som hängts kring offrets hals kallades för »necklacing«, och var i vissa sydafrikanska kåkstäder en metod att avrätta dem man såg som förrädare. Han insåg att inte ens Uppsala var en fristad längre – det fanns människor även i Sverige som ogillade vad han höll på med.

Magnus ringde polisen, som var upptagen med ett bankrån. Han blev inte ens kallad till förhör.

Den 8 september missade Magnus tåget från Uppsala till Stockholm och satte sig för att vänta på nästa avgång. Då han försenad genade uppför trapporna till Kungsgatan och svängde runt hörnet såg han ett stort tumult utanför ANC-kontorets ingång. När han skyndade fram höll polisen på att dra upp avspärrningsband, och han fick veta att en bomb precis hade detonerat på kontoret. Utrikes-

minister Sten Andersson kom springande med flaxande trenchcoat och slog tröstande armarna kring ANC:s Lindiwe Mabuza, som stod mitt bland glasskärvorna på trottoaren. Hon hade varit ute i ett ärende, även Magnus skulle ha varit där om han inte hade missat sitt tåg.

Tre andra personer var på kontoret när det hände. Till deras räddning hade dynamitladdningen fästs vid en ståldörr mellan fjärde och femte våningen. Den var stängd, vilket gjorde att fjärde våningen blev totalt urlåst medan vindsvåningen där de satt klarade sig bättre.

Lindiwe Mabuza beskyllde sydafrikanska agenter för dådet – redan 1982 hade de bombat ett ANC-kontor i London – men den svenska polisen lyckades inte reda ut vem som stod bakom.

Året därpå sprängdes det sydafrikanska kyrkorådets kontor i Johannesburg, där Magnus hängt de senaste åren. Strax därefter mördades ANC-representanten Dulcie September på partiets kontor i Paris.

När Birgitta Karlström Dorph kom hem efter en arbetsdag i oktober 1987 stod en ambulans parkerad utanför huset i Pretoria. Ut genom dörren kom ambulanspersonalen bärandes på hennes man Bill. Han led av malignt melanom och hade redan levat arton månader längre än läkarna förutspått. Nu var han i väldigt dåligt skick.

På morgonen den 15 oktober orkade Bill inte leva längre. Begravningen samlade hela motståndet: Winnie Mandela, Moss Chikane, Achmat Dangor, Max och Audrey Coleman och många till. Birgitta hade även känt sig tvungen att meddela sydafrikanska UD, som skickade två representanter.

Bills kista stod längst fram, draperad i en svensk flagga och med sex röda rosor ovanpå – en var för varje barn, och en för henne själv. När kören stämde in i de svartas egen nationalsång *Nkosi Sikelel' iAfrika* fylldes hela kapellet av sång. Birgitta hade önskat den i förväg, men för att inte skapa en hotfull stämning där inne hade hon bett alla apartheid-motståndare att inte knyta högerhänderna i luften under sången. Nu knöt alla i motståndet sina händer – bakom ryggen.

När Birgitta gick fram för att tacka dem fylldes

hon av en stark känsla: nu talade hon till det nya Sydafrika.

Hennes tid i landet gick mot sitt slut. Bill hade tagit stort ansvar för barnen; Charlotte, det yngsta, var bara fyra månader när han nåddes av cancerbeskedet.

Våren 1988 ordnade Max och Audrey Coleman en stor avskedsfest för Birgitta i deras moderna hus i Johannesburg. Beyers Naudé lämnade över en presentbok med tack från hela motståndsrörelsen. I den hade han skrivit: »Å tusentals människors vägnar – de som lever i exil, fängelse, arrest, gömställen och de som lider med dem – som inte själva kan uttrycka sin tacksamhet, har jag blivit privilegierad att göra det: Vi har tacksamt erfarit inte bara din professionella hängivenhet, utan ännu mer din personliga omtanke och solidaritet med oss i vår kamp för befrielse. Vi hoppas att du har möjlighet att vara här när vi ska fira vår frihet.«

Ett par dagar senare flyttade Birgitta och hennes familj till Etiopien. När hon lämnade uppdraget hade hon kanaliserat bistånd till flera hundra organisationer i landet. Hennes sista år delades totalt 193,5 miljoner svenska kronor ut till befrielse-rörelsen i Sydafrika.

Samma vår mellanlandade Magnus Wanan i Zimbabwes huvudstad Harare på vägen ner till Sydafrika. Han var ombedd av ANC att träffa en person på ett ministerium i centrum. Magnus hade hört talas om mannen, men aldrig träffat honom. Det var egentligen ett säkerhetsbrott att ens ta sig dit – ingen mellanhand introducerade dem för varandra.

När han kom upp på det moderna kontoret möttes han av en snyggt klädd svart man. På ett bord bredde han ut satellitbilder som visade den sydafrikanska regimens kärnkraftsanläggning. Mannen ville att Magnus skulle åka dit, och gav honom instruktioner om exakt vilka byggnader och från vilka vinklar han skulle fotografera.

Magnus förstod att han talade med ANC:s väpnade gren Umkhonto We Sizwe, Nationens spjut. Den bildades 1961 av Nelson Mandela, som efter

Sharpevillemassakern plöjde böcker om gerilla-krigsföring och fick i uppdrag att bygga upp en armé. Den ägnade sig framförallt åt sabotage, men även civila fick sätta livet till under några av bombdåden. Under 80-talet attackerades en militärbas, ett oljefinaderi och ett shoppingcenter.

Magnus blev illa till mods. Mannen hade agerat helt emot alla de regler Magnus själv numera bar i ryggmärgen: han hade pratat inomhus, nära telefoner – någon kunde ha avlyssnat hela deras samtal. Dessutom kände han att uppdraget vore att gå över gränsen. Magnus svarade ganska snabbt att han inte tänkte utföra det.

På flyget till Johannesburg var han irriterad på ANC, som han tyckte hade skött saken på ett dåligt sätt. Han tog sig till sina värdar Pauline och David Scott, som bodde i förorten Bramley lite utanför staden. Några dagar senare satt Magnus vid deras frukostbord med en kopp kaffe och en rostad macka i handen. När han öppnade tidningen var huvudnyheten att polisen hade avslöjat en ANC-cell i Broederstroom, precis intill kärnkraftsanläggningen, på exakt den adress dit Magnus blivit ombedd att åka. Tre personer hade arresterats för terrordåd. Bland de beslagtagna vapnen fanns en missil, automatgevär och handgranater.

Magnus kände paniken komma krypande. Han kunde ha varit där. Hur fick polisen sin information? Var mannen i Zimbabwe en informatör som försökte sätta dit honom? Var det hela egentligen en fälla? Och var de i så fall fortfarande ute efter honom?

Magnus övervägde på allvar att åka hem till Sverige och avsluta det han höll på med. Efter en natts dålig sömn tog han med Pauline ut på baksidan, längst bort i trädgården. Pauline var en lugn, medelålders kvinna som var aktiv i kvinnoorganisationen Black Sach. Magnus berättade vad som hänt och förklarade att han inte visste vad han skulle göra. Pauline tystnade.

»Lova att inte säga något till min man. Och inte till min son. Men de personerna som blev tagna – det här är en del av deras gömställe. De brukar bo här. Men du får inte säga det till någon!«

»Skönt, det var inget bakhåll.« De fick veta att ANC mottagit ett attentatshot, och att det var därför de fått åka i förväg – som försökskaniner.«

RESEARRANGÖR. Magnus Walan (längst till vänster) ordnade flera Sydafrikaresor, bland annat med svenska riksdagsledamöter. Här träffade han Nelson Mandela 1991 ihop med Isakaktivisterna Pelle Knutsson, Lars Hult och KG Norén.

Även Pauline var alltså en del av ANC:s militära falang. Magnus tankar skenade: Hur var det möjligt? Och hur skulle det gå nu? Men Pauline bara sade: »Ta det lugnt, Magnus. Jag är hundra procent säker på att de inte anger det här stället. Nu går vi och äter middag.«

Pauline Scott visade sig ha rätt, och snart återgick allt till det normala. Magnus träffade som vanligt David Webster, hans vän sedan den allra första resan. De gick till favoritjazzklubben Kippis och lyssnade på Jennifer Ferguson, när David pekade lite diskret på en man som stod lite längre bort. »De är på mig nu igen.« Han upplevde att någon hade förföljt honom den senaste tiden.

David Webster började författa en artikel om regeringens förtryckarmetoder, där han bland annat skrev: »Mord används som en metod för att kontrollera regeringens opposition när alla andra metoder, som arrestering eller förnedring, har misslyckats.« I maj 1989 var Magnus Walan i Sverige när han nåddes av nyheten att Webster skjutits ner utanför sin garageuppfart. När hans artikel publicerades var han död.

David Webster var ett av 1 500 offer för det politiska våldet i Sydafrika det året. Men ingenting tydde på att repressionen gav effekt – tvärtom ökade protesterna bara i styrka. Internationellt var Sydafrika nu helt isolerat. Regimen hade nått vägs ände.

I hemlighet började den förhandla med Nelson Mandela, och i oktober släpptes några av de främsta ANC-ledarna från fängelset. Den första februari kom de till Sverige.

Magnus Walan satt vid raten i den ljusblåa, bombsäkra Volvon som körde dem ut till Hasseludden i Stockholms skärgård. Hans passagerare var tystlåtna och försiktiga efter sina fängelsevistelser. Några av dem hade inte setts öga mot öga på 26 långa år.

Mitt i det natursköna landskapet hejdades Magnus av en polisavspärning, och fick visa sin legitimation. Att samla ANC-ledningen i Sverige var inte riskfritt. När sällskapet nådde den hyrda skärgårdsvillan följde Magnus med in, utan att någon protesterade. I mötesrummet väntade Oliver Tambo, som redan befann sig i Stockholm för att

få vård för sviterna efter en hjärnblödning. Thabo Mbeki var också där – han höll i en bunt papper som innehöll det tal Sydafrikas nye president Frederik Willem de Klerk skulle hålla dagen därpå. I texten stod det att bannlysningen av ANC var hävd och att Nelson Mandela skulle släppas fri.

För ANC-ledningen gällde det att noga överväga sin strategi. Oliver Tambo tog till orda.

När mötet var klart och Magnus kom ut ur rummet stötte han ihop med en förvånad dansk ANC-representant: »Va? Fick du vara med där inne?« Först då insåg han att mötet enbart var för den innersta kretsen.

Tio dagar senare kunde hela världen följa Nelson Mandelas promenad ut genom portarna på Victor Versterfängelset utanför Kapstaden, fram till den väntande massan av journalister och jublande supportrar. Efter 28 år bakom murarna blev han förskräckt när den första mikrofonen riktades mot honom, som om den var något slags vapen.

Han hade plågats av en mardröm, där han såg sig själv gå ut genom fängelseportarna utan att någon kommit för att möta honom. Nu ville alla se honom, höra honom, prata med honom.

Inför en extatisk folkmassa inne i Kapstaden höll han ett tal:

»Kamrater och landsmän, jag hälsar er alla i fredens, demokratins och frihetens namn. Jag står här inför er, inte som en profet utan som er ödmjuka tjänare. Det är era uthålliga och heroiska uppoffringar som har gjort det möjligt för mig att vara här i dag. Därför lägger jag återstoden av mitt liv i era händer. På denna dag av mitt frigivande, vill jag framföra min djupa och ärliga tacksamhet gentemot

alla de miljoner landsmän och medborgare från jordens alla hörn som har kämpat outröttligt för min sak ...»

Hemma i Sverige följde Magnus Walan händelsen framför sin TV. Medan Mandela fortsatte tala från balkongen i Kapstaden, insåg Magnus att han kände igen delar av talet ordagrant. Det var det här anförandet Oliver Tambo och de andra hade filat på i villan på Hasseludden.

En vecka senare möttes Nelson Mandela och en stor ANC-delegation av välkomstplakat på Arlanda flygplats. Statsbesöket var Mandelas sätt att tacka det lilla landet i norr som engagerat sig så i sydafrikanernas sak.

Mellan åren 1973 och 1994 betalade svenska staten ut runt 2,5 miljarder svenska kronor till organisationer i Sydafrika. Av dessa gick närmare 900 miljoner direkt till ANC. 1990 stod Sverige för hälften av ANC:s totala budget.

Isak arrangerade en fullsatt hyllningssgala till Nelson Mandelas ära i Globen, och nästa dag fick Magnus Walan träffa honom på tu man hand: SVT:s ungdomsredaktion ville desperat ha en exklusiv intervju, och insåg att chanserna var större om förfrågan kom från Magnus.

Intervjun spelades in bland kristallkronor och äkta mattor på Haga slott. Magnus upplevde Mandela som präglad av fängelseåren: han var ständigt på sin vakt och försiktig i sitt sätt. När kamerorna släckts fick de en halvtimme extra att sitta och småprata på slottet. När Magnus berättade om sitt besök hos Winnie sken Mandela upp, i övrigt var han ganska tystlåten och ville ogärna prata om personliga saker.

Det dröjde fyra år innan de satt ner och talade med varandra igen – fyra år av maktkamp, politiskt våld och bittra stridigheter mellan krafter som företrädde såväl den gamla vita makeliten som olika svarta grupperingar. 1994 var så Sydafrika redo för sitt första fria, allmänna val. Magnus Walan reste ner som internationell valövervakare.

Han minns det som om himlen var täckt av moln och att det låg regn i luften där han stod intill ett minimalt, gräsbevuxet flygfält på den sydafrikanska landsbygden. Snart hördes ljudet från Nelson Mandelas lilla

brunvita propellerflygplan, och det var precis på väg att landa när några i ANC-gruppen sade till Magnus och hans kvinnliga Isakkollega att hoppa in i en bil och åka i förväg. De hann knappt slå igen dörrarna innan den flotta bilen med tonade rutor gav sig iväg med en rivstart. När de närmade sig centrum av den fattiga byn möttes de av människor som viftade med ANC-flaggor och vinkade som om Mandela själv satt i bilen.

När bilen bromsade in och de båda steg ut andades chauffören ut: »Skönt, det var inget bakhåll.« De fick veta att ANC mottagit ett attentatshot, och att det var därför de fått åka i förväg – som försökskaniner.

Efter att Mandela hållit sitt kampanjtal till folket satte sig den innersta kretsen, inklusive Magnus och hans kollega, kring dukade bord på det enkla lokala kontoret, för att äta lunchmackor och dricka fruktjuice.

Den allvarliga och inneslutna man Magnus mött i Stockholm fyra år tidigare var som bortblåst. Nu lyste ögonen, och han var öppen och skämtsam. När Magnus kollega inte åt upp hela sin macka, skojade Mandela med henne: »Jag förstår inte det här kvinnoidealet som är nu. Kvinnor ska ha lite hull!«

Under valet några veckor senare övervakade Magnus röstandet i en by uppe i bergen. Det var nu allt skulle avgöras, men det fanns inga garantier för hur det skulle gå.

Han tog sig till ANC:s huvudkontor på Plain Street i Johannesburg för att vara där när rösterna tickade in. Kontorskomplexet var fullt av folk och stämningen var hoppfull. Allt tydde på att ANC

UTVALDA. På presidentinstallationen bjöds viktiga svenska representanter in. Och så Magnus, bakom kameran. »Det är klart att du ska vara med«, sade ANC dagen innan. Han bokade om sin flygbiljett och stannade.

skulle vinna överlägset. När mörkret lagt sig över staden strömmade folk in mot segerbanketten på Carlton Hotel. Magnus tog på sig sina finaste kläder: en svart linnekavaj och jeans.

Hotellmatsalen var full av flaggor, ballonger och girllanger i ANC:s färger. Människor gick runt i kepsar och papphattar i grönt, svart och gult. Allas blickar riktades mot TV-rutan när Nelson Mandela förklarade sig som vinnare av valet. Jublet som följde var öronbedövande. Artister började spela på scenen och spontana ringdanser bröt ut. Sedan dök Mandela själv upp på festen och höll ett tacktal från scenen. Mitt i vimlet kände Magnus igen ett annat välbekant ansikte. Thabo Mbeki var som vanligt elegant klädd i skjorta och kavaj. Hans stora, vita leende lyste.

16 år efter dagen då de promenerade hand i hand vid Sergels torg firade de apartheidregimens fall tillsammans. Thabo Mbeki kom fram till Magnus och kramade om honom. Det enda han sade under omfamningen var: »*We made it, Magnus. We made it!*«

nnanför ytterdörren till familjen Walans vitmålade villa i Stockholm bor två små marsvinsungar i en bur – barnen Hanna och Emanuels nya husdjur. ANC:s valseger utgjorde slutpunkten för tio år av frekventa resor till Sydafrika; Magnus behövde vila, ta ett vanligt jobb, slå sig till ro.

– Jag var lite skadad efter de där åren – jag sov dåligt i tio år. Våldigt många av de här människorna skulle behöva psykoterapi efter vad de var med om, jag tror inte man kan tränga undan sådana saker. Jag tror att det är en förklaring till att många drog sig bort från politiken. Precis som jag behövde de vila.

Utvecklingen i Sydafrika blev inte som Magnus, eller de flesta andra, hade hoppats.

Nelson Mandelas regering hade skyhöga förväntningar på sig, men lyckades inte vända den ekonomiska krisen eller få stopp på den eskalerande kriminaliteten. En del av de före detta frihetskämparna var mer intresserade av att utnyttja sina nyvunna privilegier än av att fortsätta arbetet för förändring. Winnie Mandela, en av de främsta förebilderna, anklagades för inblandning i ett mord och tvingades avgå från sin tjänst som biträdande kulturminister efter misstankar om korruption.

Magnus själv minns en ungdomsledare som efter ANC:s seger blev invald i parlamentet som ansvarig för förhållandena i landets fångelser. Vid ett tillfälle hölls stora demonstrationer mot fångarnas dåliga villkor. »Nej, fan, jag orkar inte«, sade den före detta motståndsmannen, smet ut

bakvägen från parlamentet, tog sin Mercedes och åkte därifrån.

– Det svängde om ganska snabbt för en del människor, säger Magnus Walan. De hade själva bott i slummen, och hamnade nu i lyx. De tyckte att de hade gjort sitt – nu var det dags för dem att få tillbaka.

I slutet av 90-talet valde den sydafrikanska regeringen att satsa på militär upprustning, trots att de sociala behoven var enorma och stora delar av landets svarta befolkning levde kvar i fattiga kåkstäder. Då kom Sverige in i handlingen igen. Från landet som stött befrielsekampen och kämpat för jämlikhet mellan svarta och vita, såldes 28 exemplar av det nytvecklade stridsflygplanet Jas Gripen till Sydafrika för omkring 15 miljarder kronor.

I samband med den affären försvann mångmiljonbelopp till hemliga bankkonton, och ländernas ovilja att utreda härvan fick så sent som för ett halvår sedan OECD att ifrågasätta Sveriges förmåga att bekämpa korruption.

För Magnus Walan, som i dag jobbar på hjälporganisationen Diakonia, kastade Jas-affären en skugga över Sveriges exceptionella engagemang under apartheidtiden.

– Jag kan inte ens hitta orden... Det var verkligen ett sätt att solka historien.

Hans gamle vän Thabo Mbeki tog över presidentposten efter Mandela. Där blev han känd för sina märkliga uttalanden om HIV och internationellt ifrågasatt för sin ovilja att kritisera diktatorn Robert Mugabe.

Mitt i skandalerna poängterar Magnus Walan ändå att många lyckats hålla kvar sitt sociala engagemang och fortsätter jobba för jämlikhet i Sydafrika. Och trots alla besvikelser, trots alla drömmar som ännu inte infriats, framhåller Magnus Walan den förändring som faktiskt skedde:

– Det blev en helt ny stat. Poliser kan inte längre sparka in dörrar på natten och tortera människor. Det finns en demokratisk konstitution, en yttrande-frihet. Jag tror fortfarande stenhårt på de många människornas betydelse. Att små handlingar faktiskt kan påverka. Kanske inte omedelbart, men om tillräckligt många trycker på en knapp här borta, så händer något på andra sidan så småningom. Och det gör att jag vägrar bli pessimist eller cyniker. Det brukar min dotter säga till mig: »Pappa, man ska aldrig ge upp.«

Elin Klemetz var praktikant på Filter under hösten 2009. Nu är hon nytexaminerad journalist i Göteborg

SÖNDAG 11 JULI VM-finalen i fotboll spelas i Johannesburg.

Ett nytt gammalt land

Jag har upptäckt ett nytt gammalt Sverige. Efter en djupdykning i Sveriges engagemang för Sydafrika under apartheidtiden är min största insikt att nutidshistoria är något märkligt. Hur självklart det förmodligen ter sig för dem som är mer än tio år äldre än mig själv. Hur lite jag själv, och förmodligen många andra i min generation, visste om detta.

Det glada brunblommiga 70- och 80-talet har varit utsatt för romantisering på hög nivå, jag vet. Men det finns något vackert över den här perioden. Det statliga stödet som sträckte sig långt över blockgränserna. Alla utom moderaterna var faktiskt med på tåget den där gången. Det folkliga engagemanget. Eldsjälarna. Visst – kanske var det naivt. Det finns saker att i efterhand fundera över. Det helhjärtade stödet till ANC har ifrågasatts av många efter vad som sedan hände.

Men vad hände med engagemanget? Sydafrika blev en av de största politiska frågorna i Sverige under 70 och 80-talet, i hop med befrielsekamperna i hela södra Afrika. Sverige införde sanktioner och så småningom totalt handelsstopp med Sydafrika. Något som i backspeglarna verkar ha varit en av de avgörande faktorerna för apartheidregimens fall, trots företagets klagande röster om att stanna kvar var ändå sättet att påverka. Kan någon se framför sig att det skulle hända igen? Utrikespolitiken är inte direkt något partierna går till val med i höst. Det närmsta vi

kommer studentrörelseengagemang är piratpartiet, som går till val med att alla har rätt till gratis film.

Kanske är det så som Magnus Walan förklarar att en del av engagemanget i Sydafrika rann ut i sanden: De ville vila. Och ha det bra själva. Nu hade Sverige stillat sitt samvete efter att ha klarat sig lite för bra efter andra världskriget. Nu hade vi gjort något för Afrika, den mytomspunna kontinenten där borta, som vi haft en speciell relation till ända sedan de första missionärerna åkte dit på 1800-talet. Nu var det dags att äta jordgubbstårta.

Jag tänker på föräldragenerationen, de som var unga på 70-talet. De som växtfärgade garner och odlade sin egen potatis. Nu läser även de inredningsmagasin, oroar sig över vilken äggskalsnyans det ska vara på väggen i hallen, köper färdigmat. Jag klandrar dem inte. De har sytt och odlat så himla mycket. Ovanpå det skulle de göra karriär, uppfostra barn. Klart att de är trötta.

Men de yngre generationerna då? Ingen orkar engagera sig om man inte får fakturera för det. Luttrade av hjälporganisationskandeler och biståndsmygel. Att pengarna ändå hamnar i någon guldtandad gubbes fickor – om inte redan i Sverige, så förmodligen i landet dit pengarna går. Informationsöverlastningen kanske också gör sitt. Det är så många barnhemsögon som stirrar på oss från tidningssidor,

nät och tv att vi skulle kunna tapetsa dem.

Samtidigt finns andra tecken – nya generationer med spår av samma. Vi odlar egen potatis på vår uteplats. Hur solidariskt och miljövänligt det nu är. Vi återvinner och köper på second hand. Emellanåt ifrågasätter någon villkoren för dem som tillverkar våra kläder. Vi har haft det så himla bra – kanske är det dags att dela med sig av tårtan?

Att inte glömma vår nutidshistoria handlar tillsist om framtiden. Oftast handlar det om att inte göra om samma misstag igen. Andra gånger – som den här – kanske vi kan inspireras lite grann. Inte så att metoder ska eller kan kopieras och klistras på helt andra situationer idag. Men kanske går det att tro lite mer på att ett litet land kan påverka, att det faktiskt är möjligt.

Elin Klemetz

METODRAPPORT

Inledning

Under åren 1973 till 1994 delade svenska staten ut totalt 2,5 miljarder svenska kronor till befrielsekampen i Sydafrika. Nästan 900 miljoner av dessa gick direkt till den svarta politiska organisationen ANC – African National Congress, som efter valet tog över makten i Sydafrika med Nelson Mandela i spetsen. En organisation som länge var terroriststämplad i stora delar av världen. Stödet hölls till allra största del hemligt för både den sydafrikanska och svenska allmänheten, fram till början av 90-talet då ANC inte längre var bannlyst i Sydafrika, och deras högsta ledare släppts ut från fängelserna.

Sveriges förhållande till ANC och befrielsekampen i Sydafrika var, enligt många samstämmiga röster och uppgifter, unik. Som första land i västvärlden införde man även sanktioner för de svenska företagen som hade verksamhet i Sydafrika med förbud förnyinvesteringar i landet 1979.

Den forskning som finns kring detta skede i Sverige historia har hittills varit inriktad mycket på att beskriva vad den svenska staten gjorde. Men det finns också, som jag ser det, en mycket intressant del i skeendet som förtjänar att belysas – nämligen det stora och breda folkliga stödet som fanns i Sverige. Paraplyorganisationen ISAK – Isolera Sydafrikakommitten – bildades i slutet av 70-talet och kom att representera kring 80 organisationer i Sverige, allt från kyrkliga samfund till politiska partier. Det var ISAK som framförde den argumentation som ledde till att politiker klubbade igenom lagen om förbud för import av Sydafrikanska jordbruksvaror 1986.

Alla dessa fakta finns i gedigna böcker om den här tiden. Ändå verkar det vara förvånansvärt få i de yngre generationerna, som min egen, som vet om det här.

Därför behövs det här reportaget. Och, mitt bland all fakta som finns, saknas framförallt personliga berättelser om den här tiden. Bland eldsjälarna fanns de som med hela sitt liv gick med i kampen på andra sidan jorden. Det är deras historia jag vill levandegöra, och därmed samtidigt kunna belysa den större berättelsen.

Bakgrund

Jag har inte hittat några nutida journalistiska produkter i ämnet. Men det finns ett antal böcker som beskriver perioden från olika håll. Tor Sellströms bokserie *Sweden and national liberation in Southern Africa* beskriver framförallt det statliga stödet. Bokserien om solidaritetsrörelsen från Nordiska Afrikainstitutet tecknar bilden av det folkliga engagemanget under perioden.

Intervjuprojektet *Nordic documentation on the liberation struggle in southern Africa* som finns publicerat på nätet är det närmsta jag kommer personliga berättelser kring tiden, tillsammans med biografier av till exempel Per Wästberg.

Metod och teori

Jag har valt att använda mig av djupintervjuer, eftersom mitt mål har varit att levandegöra en eller ett par personers personliga berättelser i detta skeende. Till min hjälp har jag använt mig mycket av den berättande journalistikens metoder, både när det gäller urval av material, intervjuteknik och form. Den berättande journalistiken grundar sig framför allt i den amerikanska genren *new journalism* som slog igenom på 70-talet i USA med föregångare som Tom Wolfe. Det som utmärker stilen är att den är mer litterär än vanlig nyhetsjournalistik, och byggs upp av scener. Detaljer och närvaro är viktiga ingredienser.

Anders Sundelin tar i sin bok "Reportage. Att få fakta att dansa" upp intervjumomentet, och betonar bland annat vikten av att ställa öppna frågor och att låta intervjupersonen berätta från början. För att intervjupersonen ska få förtroende för journalisten är återbesök och uppföljningar viktiga, och platsen där intervjun sker kan spela stor roll.

Jag har hämtat angreppssätt och tips i Scoops specialnummer om historiska gräv, "Gräva bakåt", nummer tre 2009. Joshua Prager hör till en av de mest kända journalisterna genom tiderna när det gäller att göra historiska gräv. En av de saker som gjorde att jag bestämde mig för att satsa på Sydafrika-spåret är hans uttalande i Katrin Kasströms artikel i det aktuella numret: "Många tror att

det är svårt att gräva kring gamla historier som redan är väl utforskade, men jag tycker att det är lättare. Ju mer tid som gått desto lättare är det för en person att berätta något som de hållit inom sig.”

Joshua Prager hör till den berättande journalistikens skola, och säger att ”En text ska läsas om en roman, den ska vara väldigt detaljerad, men allt måste baseras på fakta.”

Han använder sig av mängder av följdfrågor för att få reda på allt: hur det luktade, smakade och kändes. Något annat som Joshua använt sig av är att låta en privat händelse sammanfalla med en offentlig, för att kunna berätta både en personlig historia, men också lyfta den till ett större skeende.

Jag har också använt mig av traditionell research och faktainsamling med hjälp av böcker, tidningsartiklar och publikationer på internet.

Syfte och frågeställningar

Genom intervjuer med relevanta personer vill jag levandegöra det svenska folkliga och statliga engagemanget för Sydafrikas befrielsekamp. Utifrån personliga berättelser vill jag framför allt fokusera på historien – vad som hände.

Vilka var de viktigaste milstolpar i stödet – både politiskt och folkligt?

Vilken roll hade Magnus Walan, som aktivist? Vad upplevde han i befrielsekampen – i Sydafrika och i Sverige?

Vilken roll hade Birgitta Karlström Dorph? Vad upplevde hon i Sydafrika? Hur gick det till när staten kanaliserade biståndet?

Material och metodanvändning

Avgränsning och urval

Till en början skapade jag mig en bild av händelseförloppet från 50-talets studentrörelser som engagerade sig mot apartheidregimen, till det att apartheidregimen föll och ANC vann valet 1994. Detta gjorde jag genom att söka relevanta källor i universitetsbiblioteket och stadsbibliotekets databaser. Efter att ha läst in mig på området, valde jag en lämplig tidsmässig avgränsning för mitt arbete. Den allra största delen av det svenska stödet skedde under 80-talet och början av 90-talet. Folkfronten ISAK bildades i slutet av 70-talet och bedrev aktivt kampanjer under hela 80-talet. Från mitten av 80-talet börjar också våldet i Sydafrika trappa upp sig och landet blir mer och mer kaosartat. Därför valde jag att rikta in mig på 80-talet.

Nu var det dags att hitta relevanta intervjupersoner som kunde bära historien. I och med min tidsavgränsning faller många av de som varit aktiva väldigt tidigt bort, till exempel Per Wästberg, en journalist som tidigt var mycket aktiv i antiapartheidrörelsen i Sverige och som säkert har mycket spännande att berätta. Jag började kontakta nyckelpersoner som verkade ha mycket kunskaper, för att kunna få tips på intervjupersoner av dem. Jag ville åt personer som varit på plats i Sydafrika under 80-talet. Detta för att historien skulle bli intressant för en tänkt läsare, men också rent dramaturgiskt. Att enbart berätta historien utifrån människor som befann sig i Sverige skulle kunna beskriva folkrörelseengagemanget, men skulle inte ge någon verklig koppling till vad som hände i Sydafrika under tiden. Jag ville åt någon som hade konkreta upplevelser av apartheidregimen, men som också var kopplad till engagemanget i Sverige. En av de första jag kontaktade var Tor Sellström, som dock bodde i Durban och verkade vara väldigt upptagen. Jag fick ett kort mail som hänvisade till ett forskningsprojekt med intervjuer ”Nordic documentation on the liberation struggle in southern Africa”. Där fick jag upp ögonen för Birgitta Karlström Dorph, som hade en nyckelposition i uppbyggandet av det svenska biståndet inne i Sydafrika på 80-talet. Jag kontaktade vidare en av de ansvariga för intervjuprojektet, Bertil Högborg. Han tipsade mig om en rad namn, varav ganska många var pensionärer och svåra att hitta kontaktuppgifter till. Efter flera rundringningar fick jag veta att en av dem jag tyckte verkade mycket intressant, Roland

Axelsson, var död. Ganska mycket tid gick åt denna fas. Men så tog jag tag i en ny tråd – Bertil hade även tipsat mig om ett annat namn: Magnus Walan.

Efter att ha pratat med Magnus insåg jag att han hade den historien som kopplade både till Sydafrika och till det svenska folkliga engagemanget. Kombinerat med Birgitta Karlström Dorph, som stod för det statliga svenska stödet, tyckte jag att jag kunde täcka in en stor del av stödets bredd. De var också unika på det sättet att de befann sig inne i Sydafrika under en lång tid. Få engagerade svenskar kom in i Sydafrika under det tidiga 80-talet.

Jag hade en ytterligare ambition att intervjua några som jobbat med ANC på svenska ambassader i de angränsande länderna till Sydafrika, för att också berätta om det arbetet. Jag pratade bland annat med Ola Jämtin, som arbetat på ambassaden i Zimbabwe. Jag intervjuade även Gunnel Unge, som tillsammans med sin man jobbade på svenska ambassaden i Lesotho under 80-talet. Det blev tyvärr så att jag inte hann med att få med deras historia i reportaget. Återigen hade jag greppat över lite för mycket. Men jag sparar på deras historier till en annan gång.

Jag ville också få tag på några sydafrikanska röster. I god tid tog jag kontakt med några relevanta personer, på Magnus och Birgittas rekommendationer. En av dem jag tidigt hoppades få prata med var Trevor Manuel, en hög ledare i UDF och motståndet inne i Sydafrika. Jag skulle ha velat prata med honom om Magnus roll och om det svenska stödet. Jag blev till och med lovad en intervju, men trots ett tiotal påminnelser bokade de aldrig in mig. Jag fick även tag i en kvinnlig politiker, Pregs Govander, som lämnade parlamentet efter Jas-affären. Inte heller hon hörde av sig, trots påminnelser. Den enda sydafrikan jag fick tag på var Achmat Dangor, chef för Nelson Mandela Foundation, tidigare en hög ledare i UDF och en av Birgittas kontaktpersoner. Han kunde bekräfta att Birgitta hade en viktig roll för dem, men inte så mycket mer än så. Till en början fanns han med i det sista stycket i reportaget, men jag hade inte så många citat som kändes relevanta i sammanhanget. Därför åkte han bort i slutversionen. Skulle jag göra om examensarbetet skulle jag varit noga med att väldigt tidigt kontakta de här personerna för att lyckas få intervjuer.

Intervjuerna

Magnus

Intervju 1

Jag träffade Magnus på Kulturhuset, på hans förslag. Eftersom den första intervjun handlade om att kolla av om hans historia höll, och om han mindes så pass mycket att det skulle gå att skriva en detaljrik berättelse, kändes det som en passande plats. Jag höll mig till väldigt öppna frågor, där han fick berätta hur han blev engagerad i Sydafrika, och viktiga händelser i hans liv under de tio år han reste i landet. Magnus hade mycket att berätta och mindes en hel del detaljminnen. Efter att även ha kollat av med Filter, om hans historia skulle fungera för deras del, bestämde jag mig för att göra honom till huvudperson i mitt reportage.

Intervju 2

Andra gången kom jag hem till Magnus villa i Stockholm. Jag ville gärna ses där, eftersom hemmet är en plats där intervjupersonen kan slappna av lite mer, och man kan prata ostört. Han hade tagit fram en massa bilder och dokument, som han berättade utifrån. Inför intervjun hade jag satt upp en kronologisk ordning av några av de händelser han hade tagit upp i föregående intervju, och som jag ville veta mer om. I kronologin hade jag även tagit med viktiga händelser i Sverige och Sydafrika under perioden, som jag ville få med i berättelsen, och som han kanske hade egna minnen eller detaljer kring. Frågorna den här gången hade jag tänkt skulle gå in mer på detaljnivå, vilket de till stor del gjorde. Men, det dök också upp en massa nya händelser i hans berättelse. Jag hade ganska svårt att få struktur på det hela. Mycket hade nog att göra med att det rör sig om så lång tid – tio år – och att jag ville ha hela spektrat av händelser, för att sedan själv kunna göra ett urval. Som tur var hade vi mycket tid – runt 6 timmar – så jag var trots allt rätt nöjd efteråt.

Uppföljningar

Efter att ha skrivit ett första utkast på reportaget fick jag bakläxa från redaktionen. Hittills hade saker gått enligt planerna, men nu sprack min tidsplan helt. Jag fick göra om i princip allt. Jag hade varit för ivrig att redovisa all den faktakunskap jag satt på, och tappat bort den berättande formen. Jag hade också alldeles för många scener, men där flera inte var särskilt detaljrika. Jag fick rådet att stryka några händelser, och gå mycket djupare i några andra. Jag valde att behålla dem som var bärande i historien, och dem som hade betydelse i ett större sammanhang (till exempel bombningen av ANC:s kontor i Stockholm). Jag valde också bort vissa scener Magnus inte mindes så mycket kring.

Uppföljningarna gjorde jag per telefon, varje dag under en hel vecka. Jag funderade först på att åka upp till Stockholm igen, men insåg ganska snart att det skulle bli praktiskt omöjligt för honom att avsätta så mycket tid på en och samma dag, och svårt för mig att göra ett flertal resor nu när tiden blev allt knappare. Så vi pratades vid på telefon flera gånger på dagen. Han ringde upp när han var på väg till jobbet, på väg till lunchen, på väg hem. Alla små minuter tog vi till vara på. Jag gick igenom de scener jag ville ha med, och pepprade honom med detaljfrågor. Det visade sig vara ett bra tillvägagångssätt. Emellan samtalen hann jag skriva ner scenerna, och kunde återkomma med nya frågor igen. Sammanlagt tog uppföljningsintervjuerna runt 7 timmar. Läxan jag lärde mig med detta var att tidigt bestämma vilka händelser som är centrala, verkligen fördjupa sig i dem, och strunta i andra händelser. Jag hade helt enkelt greppat över lite för mycket.

Totalt gjorde jag intervjuer med Magnus i minst 15 timmar.

Birgitta

Intervju 1

Vi träffades i Stockholm. Vi hittade ett lugnt café där vi kunde prata relativt ostört, så det kändes inte som att miljön hade en negativ inverkan på samtalet. Jag körde med öppna frågor, och Birgitta hade mycket intressant att berätta, däremot hade hon inte särskilt många specifika minnen som jag skulle kunna använda till scener. Här blev jag påmind om det svåra med historiska gräv. Hon var en utmärkt intervjuperson på många sätt, men bristen på minnen av konkreta händelser gjorde det svårt att använda henne så mycket som jag kanske skulle ha velat. Det blev mycket allmänna beskrivningar, som jag försökte få konkreta. Ett alternativ hade varit att låta henne berätta utifrån fotografier, men det hade hon knappt några. Att Birgitta inte tar mer plats i reportaget beror mycket på detta. Jag tyckte ändå att det var viktigt att få med Birgittas perspektiv för att kunna berätta om det statliga stödet.

Uppföljningar

Jag gjorde ett par uppföljningar på telefon med Birgitta, där jag valt ut ett par scener som jag ställde en massa frågor kring. Det visade sig att hon hade ganska bra minnen kring de händelserna. Intervjuerna med Birgitta landade på totalt kring 6 timmar.

Samtliga intervjuer, utom uppföljningarna på telefon, har jag spelat in och skrivit ut.

Annat material

Parallellt med intervjuerna har jag använt mig av faktaböcker, biografier och tidningsartiklar för att skildra skeendet. När det gäller ANC-galan hittade jag en dvd-inspelning på Stadsbiblioteket, och kunde därför beskriva galan så pass detaljerat. Jag har också till exempel läst Nelson Mandelas biografi *Long walk to freedom* för att få detaljer när det gäller ANC och hans frisläppande.

Källkritik

En viktig och ganska svår punkt i mitt arbete har varit källkritiken. Det material jag framförallt arbetat med är muntliga källor, där mycket hänger på personernas minnen. Det har gått över 20 år sedan en del av de beskrivna händelserna tog plats, vilket så klart gör att minnena kanske inte är helt tillförlitliga.

Till att börja med har jag använt mig av markeringen "Som Magnus Walan/ Birgitta Karlström Dorph minns det" i början av deras respektive berättelse. Det är ett sätt för mig att påminna läsaren om att berättelserna hänger på deras minnen, och att man läser reportaget i ljuset av detta. Men jag har också försökt på olika sätt bekräfta uppgifterna i reportaget. Vissa delar är av naturliga skäl lättare att bekräfta än andra. Jag har till exempel bilder och uppgifter på att de två UDF-ledarna var i Stockholm för att hämta Arbetets Låt-leva-pris i maj 1983, men bara Magnus ord på att han fick ett erbjudande att åka till Sydafrika i samband med detta. En av fördelarna med att jobba med Magnus är att han har varit frilansjournalist. Han har ett stort bildmaterial som bekräftar hans berättelser, och han har också publicerade artiklar som jag har kunnat hitta på microfilm. Jag har en faxsimil på hans första artikel i Aftonbladet – där han beskriver situationen i Ekuvageni. På så sätt kunde jag tidsbestämma när han var där, och veta att det var just den platsen det gällde. I artikeln citerar han en munk från den katolska missionsstationen i staden, vilket stämmer med historien om att han uppgavs vara katolsk präst, även om den händelsen inte beskrivs i artikeln.

Tidsangivelser har jag i många fall kunnat få fram genom andra källor. Bland andra ANC-galan, folkrikdagen, skjutningarna i Alexandra, bombningen av kontoret i Stockholm finns dokumenterade. Magnus möte med Trevor Manuel finns bekräftat i en publicerad intervju med Trevor. Hans roll som smugglare av dokument och information kan jag delvis bekräfta genom att jag själv fick titta på olika sådana dokument som han sparar. Dock skulle jag gärna ha haft någon sydafrikansk källa på hans roll i befrielseörelsen. Dödshoten mot Magnus gick att tidsbestämma genom att han minns att ett bankrån skett i Uppsala precis samma dag. Tillslaget mot ANC-cellen i Broederstrom kunde jag bekräfta genom tidningsartiklar. Svenska legationens arbete finns i korthet dokumenterat i Tor Sellströms böcker, vilket stämmer med Birgittas beskrivningar.

Källkritiken har hela tiden varit en svår avvägning – jag hade kunnat lägga mer energi på att bekräfta uppgifterna, men det hade blivit på bekostnad av historien. Jag hade bara hunnit beskriva några händelser, om jag skulle få dem helt och hållet bekräftade genom att kontakta de personer som var med. Till svårigheterna hör också att flera av de inblandade inte lever längre. Den man som gav Magnus i uppdrag att åka och fotografera kärnkraftverk lever inte idag. Jag vet att han arbetade där han gjorde vid den aktuella tiden, genom en intervju av honom som finns publicerad. Att han arbetade med den militära falangen är dock inget som framkommer i den intervjun.

Etiska avvägningar

Under intervjuerna med båda mina huvudpersoner kom det upp saker som de berättade "off record", alltså med avsikten att det inte skulle publiceras. I vissa fall kunde jag diskutera med dem och komma fram till en bra lösning. Händelsen med dödshotet i Uppsala var ett sådant exempel, där intervjupersonen var lite tveksam till att publicera. Med tanke på att det är så pass längesedan såg jag inte att det skulle utgöra någon fara på något sätt att skriva om det. I samråd med Magnus valde jag att skriva "en högerextrem grupp" som avsändare i stället för den specifika grupp som skrivit under. Eftersom jag själv inte har sett brevet, kändes det också bra för min del att inte peka ut en specifik grupp. Vissa andra saker som berättades off record bedömde jag ligga utanför syftet med arbetet, och lämnade därför dessa saker.

I två fall har jag låtit bli att publicera namn. I det ena fallet gäller det personen jag nämnt i föregående avsnitt, som gav Magnus uppdraget att fotografera kärnkraftverk. Jag fick reda på av Magnus att personen i fråga inte lever längre – och kan ju därför inte ge sin version av händelsen. Eftersom det gällde planer på någon slags lagbrytande känslig operation kom vi överens om att det var bäst att anonymisera honom. Detsamma gällde Magnus kvinnliga kollega som är med på Mandelas entourage slutet av reportaget. Här gäller det dock inga, som jag tycker, känsliga uppgifter. Magnus ville dock kolla med kvinnan att det var ok att hon blev omskriven i det här sammanhanget. Eftersom hon bor i Sydafrika tog det ett tag att få tag på henne, och hon

godkände det hela, men först efter min deadline till tidningen. För säkerhets skull hade jag tagit bort hennes namn.

Form och struktur

Tillsammans med min handledare på Filter och på skolan kom vi fram till att en kronologisk berättelse skulle vara det bästa sättet att skriva reportaget på, med ett eventuellt slut i nutid. För att få struktur på skrivprocessen ritade jag ut fyra olika tidslinjer för Magnus, Birgitta, Sverige och Sydafrika, med de scener och händelser jag ville ha med. Eftersom jag hade skrivit ut intervjuerna var det väldigt effektivt att använda sig av sökord i dokumenten för att hitta till rätt del av intervjun när jag skrev.

Till en början skrev jag i presens, men min handledare på Filter ville hellre se en berättelse i imperfekt eftersom det är så de brukar göra, och jag anpassade mig efter det.

En utmaning i skrivprocessen har varit att lyckas med scener och den berättande stilen, när jag inte har tillgång till någon förstahandsinformation som jag själv observerat. Allt var tvunget att komma från mina intervjupersoner, vilket gör att jag ibland tycker att det har varit svårt att få till en riktig närvaro i texten. Ett reportage där jag själv kunde observera händelser hade sannolikt blivit annorlunda, och lättare att arbeta med.

Jag funderade tillsammans med intervjupersonerna och handledarna hur reportaget skulle sluta. För Magnus, och även för mig, kändes det viktigt med någon slags "epilog" som berättar lite kort om vad som hände sedan. Detta för att inte få en alltför enkel och romantisk bild av skeendet, och för att Magnus själv inte ville framstå som enbart en ANC-kramare.

Jag hade till en början med Birgitta Karlström Dorph i slutet, men hade inga bärande citat från henne där, vilket gjorde att redaktionen ville ta bort det stycket. Det var precis innan deadline som sluttexten blev färdig, och Birgitta var på väg till Afghanistan, så tyvärr kunde jag inte få tag i några nya citat från henne. Det var synd.

Eftersom jag har gjort ett historiskt gräv, som inte i första hand handlar om att avslöja några missförhållanden, består min analysdel av en krönika där jag reflekterar över vad belysningen av en sådan här historia har lärt mig.

Överlag har jag fått stor hjälp i handledning, redigering och renodling av texten av Filterredaktionen, vilket jag är tacksam över.

Målgrupp

Min målgrupp för långreportaget är Filterläsare – relativt högutbildade och samhällsintresserade människor, framför allt i åldersgrupperna 25-40. Förkunskaperna ser förmodligen väldigt olika ut beroende på ålder. Jag har försökt att inte förutsätta att läsarna kan för mycket, men tar till exempel för givet att de kan historien om apartheidregimen i stora drag.

Tillstånd att använda bilder

Jag har fått tillstånd att lämna in mitt examensarbete i den redigering och med de bilder som Filter har.

Tack till

Magnus Walan och Birgitta Karlström Dorph – för all tid och allt engagemang ni har lagt ner
Mattias Göransson på Filter – för handledning och textbearbetning
Maria Edström – för handledning och inspiration

Källförteckning

Skriftliga källor, använda i reportaget

Mandela, Nelson *Den långa vägen till frihet* (övers. Gunilla Larsson) 1994 Rabén Prisma
Norén, Karl Gunnar *Under ISAK:s paraply* (2006)
Palmberg, Mai (red.) *När södra Afrikas frihet var vår* (2007)
Puck Åberg, Ingrid *Att skapa något slags hopp. Om svenskt humanitärt bistånd till Sydafrika* (1992) SIDA
Roberts, Martin *South Africa 1948-94: The rise and fall of apartheid* (1996) Longman
Ross, Robert *Sydafrikas historia* (övers. Birgitta Hörnlund) (2001) Historiska media
Sellström, Tor (1999) *Sweden and national liberation in Southern Africa (Volume I, Volume II och Regional and swedish voices)* Nordiska Afrikainstitutet
Wästberg, Per *I Sydafrika. Resan mot frihet* (1995) Wahlström och Widstrand

Skriftliga källor, för bakgrundsresearch och metod

Gutteridge, William (red.) *South Africa. From apartheid to national unity, 1981-1994* (1995) Dartmouth
Schori, Pierre *Dokument inifrån* (1992) Tiden
Silén, Birgitta *Sydafrika – stegen mot befrielse* (1992) Utbildningsförlaget Brevskolan
Sundelin, Anders *Reportage. Att få fakta att dansa* (2008) Leopard förlag
Scoop – tidskrift för grävande journalistik 2009 nr 3
Tutu, Desmond *Ingen framtid utan förlåtelse* (övers. Stefan Lindgren) (1999) Norstedts

Muntliga källor, använda i reportaget

Karlström Dorph, Birgitta
Kontakt: 08-7836706
Datum för intervju: 25 mars 2010

Walan, Magnus
Kontakt: magnus.walan@diakonia.se
Datum för intervju: 25 mars 2010 och 9 april 2010

Muntliga källor (även via mail), för bakgrundsresearch

Berggren, Birgitta
Dangor, Achmat
Högberg, Bertil
Jämtin, Ola
Nauckhoff, Eva
Sellström, Tor
Unge, Gunnel
Wolgemut, Lennart

Webbsidor

Broederstroom ANC-cell
http://articles.latimes.com/1989-11-11/news/mn-997_1_anc-member
2010-05-18

Nordic documentation on the liberation struggle in southern Africa
<http://www.liberationafrica.se/>
2010-05-18

OECD ifrågasätter Jas-affären

<http://www.dn.se/nyheter/sverige/oecd-staller-sverige-till-svars-om-jas-affar-1.1011110>

2010-05-18

South African History Online

<http://www.sahistory.org.za/>

2010-05-18

Funeral of David Webster

<http://www.grocotts.co.za/content/remembering-anti-apartheid-activist-19-03-2010>

2010-05-18